

ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

ՆԱՐԻՆԵ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, ԱՆԻ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, ԱՍՏԴԻԿ ՍԵՐՈԲՅԱՆ

Հոդվածի նպատակն է համեմատել Հայաստանում երիտասարդների արժեքային կողմնորոշումները վերջին տասը տարում: Ուսումնասիրության մեթոդաբանական հիմքը Շ. Շվարցի բազային արժեքների տեսությունն է, որտեղ առանձնացվում են արժեքային 10 կողմնորոշումներ: Արդյունքները ցույց են տալիս, որ ինքնուրույնությունը՝ որպես նոր փորձառությունն ընդունելու արժեքային կողմնորոշում, և անվտանգությունը՝ որպես պահպանողական արժեքային կողմնորոշում, լինելով կարևոր արժեքներ 2011 թ. երիտասարդների համար, ավելի են կարևորվել 2022 թ.: Երիտասարդների արժեքային կողմնորոշումներում տասը տարում տեսանելի է անցում իշխանություն և սոցիալական դիրք ձեռք բերելու և պահպանելու արժեքային կողմնորոշումից ունիվերսալիզմի մարդու իրավունքների կարևորման արժեքային կողմնորոշման:

***Բանալի բառեր** – արժեքային կողմնորոշում, բազային արժեքների տեսություն, ինքնահաստատման, ինքնահաղթահարման, նոր փորձն ընդունելու և պահպանողական արժեքներ, բազմաչափ ռեգրեսիոն վերլուծություն*

Փոխակերպվող հասարակություններում, սոցիալ-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական փոփոխություններին զուգընթաց, փոխակերպվում են նաև անհատների արժեքային կողմնորոշումները՝ հաճախ որպես հետեվանք, իսկ երբեմն՝ որպես լոկոմոտիվ՝ հետագայում մակրոմակարդակում տեղի ունեցող սոցիալ-մշակութային փոփոխությունների համար, մասնավորապես՝ ազենտիկ անհատների կամ խմբերի դեպքում: Անկախանալուց ի վեր Հայաստանի հասարակական կյանքի զարգացումները միշտ ընթացել են ինչպես քաղաքական, այնպես էլ տնտեսական արտաքին և ներքին լուրջ մարտահրավերների ներքո: Դրանք ավելի են սաստկացել 2018 թ. հեղափոխությունից և 2020 թ. Արցախյան պատերազմից հետո՝ խոչընդոտելով տարբեր ոլորտներում հասարակական կյանքի կայունացման գործընթացը: Որդեգրելով ժողովրդավարության արժեքները և սկզբունքները՝ հայաստանյան հասարակությունը դեռևս չի կարողանում հաղթահարել «քաղաքացիականի» և «ազգայինի» կամ «արևմտյանի» և «ավանդականի» հակասությունները արժեքային կողմնորոշումներում, ինչը հանգեցնում է ներհասարակական լարումների տարբեր ոլորտներում՝ ներքաղաքական պայքարից մինչև սոցիալական տարբեր հարաբերություններում դրսևորվող վարքաձևեր: Պ. Շտոմպկան ներհասարակա-

կան հավասարակշռության խախտումը մեկնաբանում է որպես մշակութային տրավմա¹: Ըստ նրա՝ մշակութային տրավման կարող է առաջանալ նոր իրադրությանը կամ փոփոխությանը հարմարվելու կամ անցյալը վերախմաստավորելու անհրաժեշտությամբ: Ընդ որում, հասարակության տարբեր խմբեր տարբեր կերպ կարող են արձագանքել փոփոխություններին: «Ներհասարակական լարումը, անկայունությունը, անորոշությունը հաղթահարելու փորձերը, որոնք առաջին հերթին պայմանավորված են մշակութային ժառանգված ռեսուրսներով, ինքնին ստեղծում են մշակութային արժեքների փոխակերպման հնարավորություններ»²:

Այս տեսանկյունից կարևոր է ուսումնասիրել Հայաստանի քաղաքացիների արժեքային կողմնորոշումները՝ հասկանալու համար, թե ինչպես են հասարակական փոփոխությունները արտապատկերվել քաղաքացիների համոզմունքներում, դիրքորոշումներում, վարքային միտումներում: Մյուս կողմից՝ դա թույլ կտա հասկանալ հասարակական զարգացումներում քաղաքացիների դիրքավորման առանձնահատկությունները և առհասարակ մարդկանց սոցիալական վարքի միտումները:

Ելնելով վերոնշյալից՝ հողվածում դրվել է ավելի որոշակի նպատակ՝ համեմատել երիտասարդների արժեքային կողմնորոշումները վերջին տասը տարում: Երիտասարդներին կարելի է դիտարկել որպես հասարակական փոփոխությունների հանդեպ հասարակության «առավել զգայուն» շերտ՝ հաշվի առնելով տարիքին բնորոշ սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, մասնավորապես՝ ինքնության փորձարկումները, ինքնորոշման, ինքնուրույնության, ինքնադրսևորման և ինքնիրացման փորձերը³:

Ուսումնասիրության մեթոդաբանական հիմքը Շալոմ Շվարցի բազային արժեքների տեսությունն է⁴: Նա իր ավելի լայն՝ արժեքների տեսության մեջ առանձնացնում է արժեքային կողմնորոշումների երկու մակարդակ՝ մշակութային և անհատական, քանի որ դրանք ունեն ձևավորման տարբեր աղբյուրներ. առաջիններն առաջանում են հասարակության պահպանման և զարգացման պահանջներից, իսկ երկրորդները՝ անհատի կենսաբանական և սոցիալական բնույթի պահանջմունքներից⁵:

¹ Տե՛ս **Штомпка П.** (2001). Социальное изменение как травма // Социологические исследования, № 1, էջ 6-16:

² Տե՛ս **Ն. Գ. Խաչատրյան, Ս. Հ. Մանուսյան, Ա. Կ. Մերոբյան, Ն. Ա. Գրիգորյան, Ա. Ռ. Հակոբջանյան,** (2014). Մշակույթ, արժեքներ, համոզմունքներ. վարքի կողմնորոշիչները փոփոխվող հայ հասարակությունում, Եր., էջ 26:

³ Տե՛ս **Arnett, J. J.** (2004). Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties. New York: Oxford University Press, 270 էջ:

⁴ Տե՛ս **Schwartz, S.H.** (2013). Value priorities and behavior: Applying. In The psychology of values: The Ontario symposium, Vol. 8, էջ 1-24: **Schwartz, S., Bardi, A.** (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. Journal of cross-cultural Psychology, 32(3), էջ 268-290:

⁵ Տե՛ս **Schwartz, S. H.** (2011). Values: Cultural and individual. In F. J. R. van de Vijver, A. Chasiotis, & S. M. Breugelmans (Eds.), Fundamental questions in cross-cultural psychology, Cambridge University Press, էջ 463-493, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511974090.019>

Արժեքները ցանկալի և վերհրադրային նպատակներ են, որոնք տարբերվում են ըստ կարևորության և ուղղորդում են մարդու վարքը: Ըստ Շվարցի՝ ամենաէականն այն է, որ արժեքային կողմնորոշումները տարբերվում են իրենց հիմքում ընկած դրդապատճառներով: Շվարցի նկարագրած տասը արժեքային կողմնորոշումները ծագում են մարդու կեցության համընդհանուր պահանջներից կենսաբանական էակի անհատական կարիքներ, սոցիալական հարաբերությունները կարգավորող պահանջներ, խմբի գոյատևման և բարօրության պահպանման կարիքներ⁶: Թեպետ այդ արժեքների հիմքում ընկած են համընդհանուր պահանջումներ, սակայն տարբեր խմբերի դեպքում արժեքային այս կամ այն կողմնորոշման արտահայտվածությունը և գերակայությունը կախված են հասարակության մեջ գերակշռող մշակութային արժեքներից⁷:

Վերոնշյալ անհատական տասը բազային արժեքները Շվարցի առաջարկած մոդելում ներկայացված են երկրենտ երկու չափումներով: *Ինքնահաստատման արժեքները* (իշխանություն, ձեռքբերումներ), որոնք ուղղված են սեփական շահերը հետապնդելու խրախուսմանը և ընդունմանը, հակառակ են *ինքնահաղթահարման արժեքներին* (ունիվերսալիզմ, կամեցողություն), որոնք շեշտում են մյուսների բարօրությունը կարևորելը: *Նոր փորձն ընդունելու արժեքները* (ինքնուրույնություն, խթանում), որոնք ողջունում են փոփոխությունները և նոր գաղափարների, փորձառության ընդունումը, հակառակ են *պահպանողական արժեքներին* (անվտանգություն, ավանդականություն, կոնֆորմություն), որոնք ուղղված են ստատուս քվոյի պահպանմանը և վտանգներից խուսափելուն: *Հեղինակի արժեքը* ներառում է նոր փորձն ընդունելու և ինքնահաստատման արժեքների տարբերը⁸:

Մշակութային և անհատական մակարդակներում արժեքային չափումների մոդելը ստացվել է բազմաչափ սանդղակավորման վերլուծության (multidimensional scaling analysis) միջոցով՝ ըստ ավելի քան 250 ընտրանքների տվյալների⁹: Անհատական մակարդակում այն թույլ է տալիս դիտարկել արժեքների միջև կոնգրուենտության և լարվածության դաշտերը: Մոդելում մոտ գտնվող արժեքները մոտ են դրդապատճառային հիմքով, ինչը նշանակում է, որ այդ արժեքների միջև կա համաձայնեցվածություն, և այդ արժեքների արտահայտված լինելը դրդապատճառային ոլորտում լարվածության դաշտեր չի առաջացնի: Հեռու՝ հակադիր բևեռներում գտնվող արժեքները տարբերվում են իրենց հիմքում ընկած դրդապատճառներով, ինչը նշանակում է, որ այդ արժեքա-

⁶ Տե՛ս **Schwartz, S. H.** (2006). Basic human values: An overview. (Retrieved from https://uranos.ch/research/references/Schwartz_2006/Schwartzpaper.pdf 23.06.2022):

⁷ Տե՛ս **Schwartz, S. H.** (2007). Basic human values: Theory, measurement, and applications. *Revue française de sociologie*, 47(4), էջ 929-968:

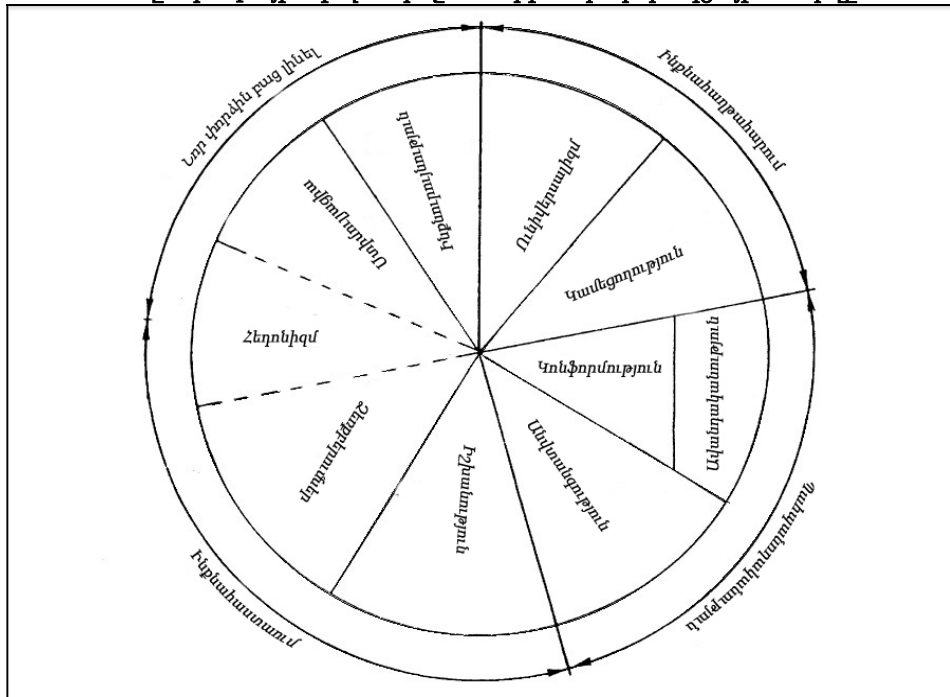
⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

⁹ Մակարդակների միջև և մակարդակների ներքում արժեքների միջև բազմանշանակ կապերի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Schwartz, S. H.** (2011), նշվ. աշխ.:

յին կողմնորոշումների արտահայտված լինելը կհանգեցնի լարումների, ներանձնային կոնֆլիկտի:

Նկար 1

Տասր արժեքային կողմնորոշումների հարաբերակցային մոդելը

Հետազոտական ընտրանք և գործիքակազմ

Տվյալների հավաքման առաջին փուլն իրականացվել է 2011 թ., որին մասնակցել է թվով 405 անձ ($M_{տարիք}=18.82$; $SD=1.246$; 68.6% կին): Տվյալների հավաքման երկրորդ փուլը 2022 թ. էր՝ 387 հարցվողների մասնակցությամբ ($M_{տարիք}=23.97$, $SD=5.739$; 68.7% կին):

Կիրառվել է Շվարցի՝ անհատական արժեքների հարցարանը (Personal values questionnaire՝ PVQ), որը կազմված է 40 տարբեր մարդկանց բնութագրերից: Յուրաքանչյուր բնութագրի համար հետազոտվողը պատասխանում է, թե որքան է իրեն նման նկարագրված մարդը՝ ընտրելով նշված տարբերակներից մեկը. ա) շատ է ինձ նման, բ) նման է ինձ, գ) որոշ չափով է ինձ նման, դ) շատ քիչ է ինձ նման, ե) նման չէ ինձ, զ) բացարձակապես նման չէ ինձ: Արդյունքների վերլուծության ժամանակ վերոնշյալ տարբերակները վերափոխվում են միավորների՝ 1-6 (համապատասխանաբար «բացարձակապես նման չէ ինձ»-ից մինչև «շատ է ինձ նման»)¹⁰: Հարցարանը սահմանում է 10 արժեքային կողմնորոշումներ, որոնց նկարագրությունը նշվում է ստորև:

¹⁰ Տե՛ս Ա. Կ. Մերոբյան, Ա. Կ. Գրիգորյան, Ն. Գ. Խաչատրյան (2021). Անձի դիսպոզիցիոնալ գծեր և սոցիալ-մշակութային կողմնորոշումներ. հոգեչափողական գործիքների տեղայնացում: Գիտամեթոդական ձեռնարկ, Եր., ԵՊՀ հրատ., 128 էջ:

Իշխանություն (Power) արժեքի հիմքում ընկած է մարդկանց և ռեսուրսների վրա վերահսկողություն կամ գերիշխանություն, սոցիալական կարգավիճակ և հեղինակություն ունենալու դրդապատճառը:

ձեռքբերում (Achievement) արժեքի հիմքում ընկած դրդապատճառը անձնային հաջողության հասնելն է՝ հասարակության չափանիշներին համապատասխան կոմպետենտություն դրսևորելով:

Իշխանություն և ձեռքբերում արժեքային կողմնորոշումների հիմքում ընկած է սոցիալական գնահատանքի արժանանալու դրդապատճառը, սակայն եթե ձեռքբերում արժեքային կողմնորոշումը ուղղված է արդյունավետ, հաջողված փորձի կարևորմանը, ապա իշխանություն արժեքային կողմնորոշումը միտված է ձեռք բերելու և/կամ պահպանելու սոցիալական դիրքը: Այս երկու արժեքային կողմնորոշումները, ընդհանուր առմամբ, եսակենտրոն են և ուղղված են սեփական անձի հզորացմանը, ինքնահաստատմանը:

Խթանում (Stimulation) արժեքի հիմքում ընկած է ոգևորիչ փորձառությունների, նորության, փոփոխության ձգտումը՝ օրգանիզմի օպտիմալ ակտիվությունն ապահովելու նպատակով:

Ինքնուրույնություն (Self-Direction) արժեքի հիմքում վարքի և մտքի ազատության, ստեղծագործելու, որոնելու ձգտումներն են:

Խթանումը և ինքնուրույնությունը նույնպես եսակենտրոն միտվածություն ունեն, սակայն, ի տարբերություն իշխանություն և ձեռքբերում արժեքային կողմնորոշումների, ուղղված են ոչ այնքան ինքնահաստատմանը, որքան ինքնազարգացմանը, ինքնաճանաչմանը:

Հեղոնիզմ (Hedonism) արժեքի հիմքում ընկած դրդապատճառը հաճույքը կամ զգայական բավարարվածությունն է: Հեղոնիզմը միջանկյալ դիրք է զբաղեցնում խթանում և ձեռքբերում արժեքային կողմնորոշումների միջև (տե՛ս նկար 1):

Ունիվերսալիզմ (Universalism) արժեքի հիմքում մարդկանց գնահատելու և հասկանալու, հանդուրժողականության, մարդկանց բարօրությունն ու բնությունը պահպանելու ցանկությունն է:

Կամեցողություն (Benevolence) արժեքի հիմքում ընկած են հարազատների, մտերիմների, սեփական խմբի բարօրության պահպանումը և ավելացումը:

Ունիվերսալիզմը և կամեցողությունը այլակենտրոն արժեքային կողմնորոշումներ են, սակայն կամեցողությունը առավելապես ուղղված է սեփական խմբին, իսկ ունիվերսալիզմը՝ ընդհանրապես մարդու իրավունքներին՝ անկախ խմբային պատկանելությունից:

Ավանդականություն (Tradition) արժեքի հիմքում ընկած են մշակութային և կրոնական սովորությունների և գաղափարների նկատմամբ հարգանքը, դրանց ընդունումը և պահպանումը:

Կոնֆորմություն (Conformity) արժեքի հիմքում ընկած են սոցիալական սպասելիքներին և նորմերին չհամապատասխանող, ուրիշների

համար անախորժ կամ վնասակար գործողությունները, հակումները զապելու ձգտումը:

Անվտանգություն (Security) արժեքի հիմքում ընկած է անվտանգության, կայունության և ներդաշնակության ապահովումը հասարակության և անհատի միջև հարաբերություններում:

Նկարագրական վիճակագրության արդյունքներ

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված են տասը արժեքների նկարագրական վիճակագրության առաջին փուլի ցուցանիշները:

Աղյուսակ 1

Տասը արժեքների նկարագրական վիճակագրության ցուցանիշները (2011 թ.)

Արժեքներ	Միջին	Ստ. Շեղում	MRAT ¹¹	Կարգ
Կոնֆորմություն	3.44	1.359	-0.017	9
Ինքնուրույնություն	3.52	1.624	0.048	2
Ձեռքբերումներ	3.46	1.436	-0.007	7
Ավանդականություն	3.34	1.035	-0.123	10
Ունիվերսալիզմ	3.46	1.459	-0.010	8
Խթանում	3.48	1.488	0.003	5
Անվտանգություն	3.49	1.429	0.035	3
Կամեցողություն	3.47	1.592	0.002	6
Իշխանություն	3.53	1.209	0.078	1
Հեղոնիզմ	3.49	1.296	0.022	4

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված են տասը արժեքների նկարագրական վիճակագրության երկրորդ փուլի ցուցանիշները:

Աղյուսակ 2

Տասը արժեքների նկարագրական վիճակագրության ցուցանիշները (2022 թ.)

Արժեքներ	Միջին	Ստ. շեղում	MRAT	Կարգ
Կոնֆորմություն	4.41	0.928	-0.157	7
Ինքնուրույնություն	5.15	0.766	0.577	1
Ձեռքբերումներ	4.66	0.994	0.088	5
Ավանդականություն	3.65	1.167	-0.915	10
Ունիվերսալիզմ	4.82	0.849	0.254	3
Խթանում	4.62	1.018	0.049	6
Անվտանգություն	5.05	0.769	0.480	2
Կամեցողություն	4.77	0.836	0.200	4
Իշխանություն	3.73	1.191	-0.845	9
Հեղոնիզմ	4.33	1.211	-0.239	8

¹¹ Արժեքների միջին ցուցանիշների անհատական տարբերությունները պարզելու համար Շվարցն առաջարկում է հաշվարկել արժեքների միջին վարկանիշը (MRAT-mean rating): Վերջինս կախված է այն միջին նշանակությունից, որը յուրաքանչյուր հարցվող վերագրում է արժեքների ամբողջ շրջանակին: Կորեյացիոն, խմբային և ռեգրեսիոն վերլուծությունների դեպքում խորհուրդ է տրվում օգտագործել այս ցուցանիշը: Տե՛ս **Карандашев В. Н.** (2004). Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. СПб., Речь, 70 էջ:

Համադրելով 1-ին և 2-րդ աղյուսակների արդյունքները՝ դիտարկենք առավել մեծ նշանակություն ունեցող արժեքների տարբերությունները (1-ից 3-րդ կարգերը): Ինքնուրույնություն և անվտանգություն արժեքային կողմնորոշումները, լինելով կարևոր արժեքներ 2011թ. երիտասարդների համար, կրկին կարևորվել են 2022 թ.: Այս երկու արժեքային կողմնորոշումները շրջանաձև մոդելում հակառակ բևեռներում են, ինչը նշանակում է, որ դրանց հիմքում ընկած դրդապատճառները հակադիր միտվածություն ունեն. ինքնուրույնությունը միտված է նոր փորձառության կարևորմանը, իսկ անվտանգությունը՝ կայունության, ստատուս քվոյի պահպանմանը: Այդ երկու արժեքային կողմնորոշումների արտահայտվածությունը միաժամանակ կարող է հանգեցնել ներանձնային կոնֆլիկտի: Վերջինս հնարավոր է դրսևորվի մի կողմից նոր փորձ ձեռք բերելու և ինքնաարտահայտման ձգտումներով, ինչը բնական է տվյալ տարիքի համար, իսկ մյուս կողմից՝ որոշումներում, հարաբերություններում, սկզբունքներում սոցիալական կարգի կայունության հաստատման ձգտմամբ:

Ակնհայտ տարբերություն նկատելի է իշխանություն և ունիվերսալիզմ արժեքային կողմնորոշումներում: Իշխանություն արժեքային կողմնորոշումը կորցրել է իր կարևորությունը 2022 թ., իսկ ունիվերսալիզմ արժեքային կողմնորոշումը, որը քիչ նշանակություն ուներ երիտասարդների համար 2011 թ., առավել կարևոր է դարձել 2022 թ.: Այս երկու արժեքային կողմնորոշումները ևս գտնվում են հակադիր բևեռներում: Այսպես, իշխանություն արժեքային կողմնորոշումը ուղղված է սոցիալական համակարգում դիրք գտնելուն ու պահպանելուն և ըստ էության եսակենտրոն ուղղվածություն ունի, իսկ ունիվերսալիզմ արժեքային կողմնորոշումը այլակենտրոն բնույթի է, ուղղված է տարբերությունների ընդունմանը, մարդու անհատականությունը հարգելուն և գնահատելուն՝ անկախ մարդու սոցիալական դիրքից:

Տասնամյա ժամանակահատվածում արժեքների փոփոխության ստուգում. ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքներ

Տասնամյա ժամանակահատվածում արժեքային փոփոխությունների գնահատման համար իրականացրել ենք բազմաչափ ռեգրեսիոն վերլուծություն (Multivariate regression analysis՝ One-way MANOVA): Արդյունքում ստացվել են արժեքների նշանակալից տարբերություններ 2011 և 2022 թվականների միջև ($F=31.418$, $p<0.0001$; Wilks' $\Lambda=0.712$ partial $\eta^2=0.288$): Ընդ որում, ժամանակային էֆեկտը նշանակալից է ութ արժեքների համար՝ բացի խթանում և ձեռքբերումներ արժեքներից: Ստորև ներկայացված են վերլուծության հիմնական արդյունքները (տե՛ս աղյուսակ 3).

Բազմաչափ ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները¹²

Արժեքներ	F	Sig.	Partial Eta ²	Adjusted R ²
Կոնֆորմություն	7.623	0.006	0.010	0.008
Ավանդականություն	116.041	0.000	0.129	0.128
Կամեցողություն	16.407	0.000	0.020	0.019
Ունիվերսալիզմ	36.368	0.000	0.044	0.043
Ինքնուրույնություն	115.739	0.000	0.128	0.127
Խթանում	0.706	0.401	0.001	0.000
Հեղոնիզմ	10.068	0.002	0.013	0.011
Ձեռքբերումներ	3.285	0.070	0.004	0.003
Իշխանություն	98.669	0.000	0.112	0.111
Անվտանգություն	126.184	0.000	0.138	0.137

Ինչպես երևում է աղյուսակից, ժամանակի էֆեկտն ամենամեծ նշանակությունն ունի անվտանգություն և ինքնուրույնություն արժեքային կողմնորոշումների համար՝ պայմանավորելով վերջիններիս դիսպերսիոն փոփոխայնության 13.7%-ը և 12.7%-ը՝ համապատասխանաբար: Սա նշանակում է՝ 2022 թ. անվտանգություն և ինքնուրույնություն արժեքային կողմնորոշումների արտահայտվածությունը մեծացել է 2011 թ. համեմատ ($MRAT_{2011}=0.035$; $MRAT_{2022}=0.480$ և $MRAT_{2011}=0.048$; $MRAT_{2022}=0.577$): Ժամանակի էֆեկտն ազդեցություն ունի նաև կամեցողություն ($MRAT_{2011}=0.002$; $MRAT_{2022}=0.200$) և ունիվերսալիզմ ($MRAT_{2011}=-0.01$; $MRAT_{2022}=0.254$) արժեքային կողմնորոշումների վրա, իսկ դիսպերսիոն փոփոխայնության արժեքը համապատասխանաբար 4.3% և 1.9% է: Ժամանակի էֆեկտը մեծ նշանակություն ունի նաև ավանդականություն և իշխանություն արժեքային կողմնորոշումների համար՝ հակառակ նշանակությամբ՝ պայմանավորելով վերջիններիս դիսպերսիոն փոփոխայնության 12.8%-ը և 11.1%-ը՝ համապատասխանաբար: 2022 թ. ավանդականություն և իշխանություն արժեքային կողմնորոշումների արտահայտվածությունը նվազել է 2011 թ. համեմատ ($MRAT_{2011}=-0.123$; $MRAT_{2022}=-0.915$ և $MRAT_{2011}=0.078$; $MRAT_{2022}=-0.845$): Ժամանակի էֆեկտն ազդեցություն ունի նաև հեղոնիզմ ($MRAT_{2011}=0.022$; $MRAT_{2022}=-0.239$) և կոնֆորմություն ($MRAT_{2011}=-0.017$; $MRAT_{2022}=-0.157$) արժեքների վրա՝ նույնպես հակառակ նշանակությամբ, իսկ դիսպերսիոն փոփոխայնության արժեքը համապատասխանաբար 1.1% և 0.8% է:

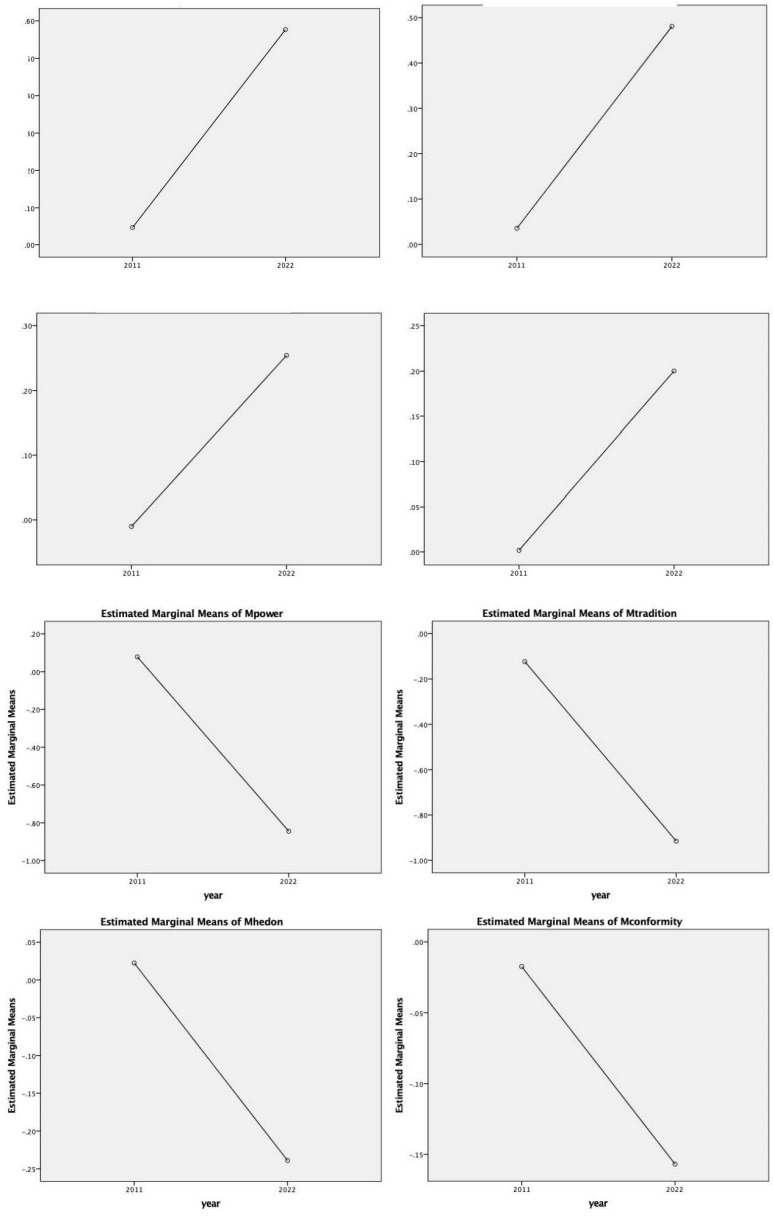
¹² Աղյուսակում ներկայացված են վերլուծության արդյունքների մեկնաբանության համար կարևոր ցուցանիշները. F-ը ցույց է տալիս միջչափումային էֆեկտը (between-subjects effects), մեր դեպքում՝ երկու տարբեր տարիների չափման ազդեցությունն արժեքային կողմնորոշումների արտահայտվածության վրա: Partial Eta²-ն ընտրանքի մեծության էֆեկտը (effect size) ցույց տվող ցուցանիշն է, որը չափում է կախյալ փոփոխականի դիսպերսիոն փոփոխայնության այն մասը, որը պայմանավորված է անկախ փոփոխականով սահմանված տարբեր խմբերին պատկանելությամբ: Adjusted R²-ը կախյալ փոփոխականի դիսպերսիոն փոփոխայնության այն մասն է, որը բացատրվում է մոդելով: **Se u Ho, R.** (2006). Handbook of univariate and multivariate data analysis and interpretation with SPSS. Boca Raton: Chapman & Hall/CRC:

Ստորև գծանկարները պատկերում են արժեքների փոփոխությունները տասնամյա ժամանակահատվածում՝ արժեքների հետևյալ հաջորդականությամբ՝ ինքնուրույնություն, անվտանգություն, ունիվերսալիզմ, կամեցողություն, իշխանություն, ավանդականություն, հեղոնիզմ, կոնֆորմություն: Ներկայացված են 2011 և 2022 թթ. համար արժեքային կողմնորոշումների միջին թվաբանականի արժեքները (Estimated marginal means):

Նկար 2

Արժեքային կողմնորոշումների միջին թվաբանական արժեքների համեմատական պատկերը

Դիտարկելով ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները՝ կարելի է ասել, որ նշանակություն են ձեռք բերել ինքնահաղթահարմանն ուղղված արժեքները (ունիվերսալիզմ և կամեցողություն), և նվազել է պահպանողական (ավանդականություն և կոնֆորմություն), ինչպես նաև ինքնահաստատման արժեքների (իշխանություն) դերը: Ինքնուրույնության արժեքը՝ որպես նոր փորձն ընդունելու և անվտանգությունը՝ որպես կայունությունը պահպանելու արժեքներն առավել նշանակալի են դարձել: Եթե 2011 թ. նկատելի են պահպանողական և ինքնահաստատման արժեքային կողմնորոշումների գերակայությունը և, միևնույն ժամանակ, վերջիններիս հետ ինքնուրույնության հակադրությունը դրդապատճառային ոլորտում, ապա 2022 թ. պահպանողական և ինքնահաղթահարման արժեքային կողմնորոշումներն են դառնում գերակա նշանակություն ունեցող: Ինքնուրույնություն արժեքային կողմնորոշումը, լինելով հակադրության մեջ պահպանողական արժեքների հետ, այնուամենայնիվ դրդապատճառային ոլորտով մոտ է ունիվերսալիզմ արժեքային կողմնորոշմանը, ինչը նշանակում է, որ ինքնատահալսման արժեքը, նոր փորձառության ձգտումը միահյուսվում են ունիվերսալիզմի՝ որպես մարդու իրավունքների հարգման և ընդունման արժեքային կողմնորոշմանը:

Ընդհանրացնելով երիտասարդների կողմից առավել կարևորված արժեքային կողմնորոշումների փոփոխությունների պատկերը՝ կարելի է ասել, որ տասը տարվա կտրվածքով տեսանելի է անցում իշխանություն և սոցիալական դիրք ձեռք բերելու և պահպանելու արժեքից դեպի մարդու իրավունքների կարևորման արժեքային կողմնորոշումները: Համադրելով 2011 և 2022 թթ. երիտասարդների համար գերակա արժեքային կողմնորոշումները՝ կարելի է ենթադրել, որ եթե 2011 թ. անվտանգության և կայունության համար երաշխիք կարող էր ծառայել սոցիալական դիրք գրավելը և պահպանելը, ապա 2022 թ. մարդու իրավունքների կարևորումը՝ անկախ դիրքից և պատկանելությունից:

НАРИНЕ ХАЧАТРЯН, АНИ ГРИГОРЯН, АСТХИК СЕРОБЯН – *Изменение ценностных ориентаций среди молодых людей.* – Целью статьи является сравнение ценностных ориентаций молодых людей за последние десять лет в Армении. Методологической основой исследования послужила теория базовых ценностей Ш. Шварца, где выделяются 10 ценностных ориентаций. Результаты исследования показывают, что самостоятельность как ценностная ориентация консервативности, будучи важными для молодых людей в 2011 году, становятся еще более важными и в 2022 г. В ценностных ориентациях молодых людей за последние десять лет виден переход от ценности власти, то есть достижения и сохранения социального статуса, направленного на самоутверждение, к ценности универсализма как важности прав человека, направленного на самоопределение.

Ключевые слова: *ценностная ориентация, теория базовых ценностей, ценности самоутверждения, самоопределения, открытость к новому опыту и консервативности, многомерный регрессионный анализ*

NARINE KHACHATRYAN, ANI GRIGORYAN, ASTGHIK SEROBYAN –
Changes in Value Orientations Among Young People. – The article has a goal to compare the value orientations of young people over the last 10 years in Armenia. Sh. Schwartz’s theory of basic values served as a methodological basis for the study, where ten value orientations were distinguished. The results showed that self-direction as the value of openness to change, and security as a conservation value, being emphasized in 2011, became even more important for young people in 2022. There was a visible transition in value orientations of young people from the value of achievement characterized by the aspiration of power and social dominance as self-enhancement to the universalism defined by the concern for the welfare and rights of others as a self-transcendence within the last ten years.

Key words: *value orientation, theory of basic values, values of self-enhancement, self-transcendence, openness to change and conservation, multivariate regression analysis*